

Zato kriterij marksizma ni mrtva črka, ni marksizem sam, marveč nekaj, kar je nad njim: življenje, razum in živa ustvarjalnost.

Drugače tudi ne more biti, kajti naša revolucija je vseljudska in takšno je vse, kar se iz nje poraja — to pa, kar je resnično ljudsko, je nenehno živo in tvorno.

Dušan Pirjevec

REVOLUCIJA IN SLOVENSKO NACIONALNO VPRAŠANJE

(Poskus prigradnega članka)

Janko Pleterski

»... te umirajoče narodnosti, kakor Čehi, Korošci, Dalmatinci in drugi, so skušale splošno zmedo leta 1848 izkoristiti za to, da bi svoj politični *status quo* iz leta Gospodovega 800 zopet obnovile... (To so) nacionalne ambicije panslovanskih sanjačev, ki se jim je posrečilo razgibati del češkega naroda in del južnih Slovanov. Ali pa lahko pričakujejo, da bo šla zgodovina tisoč let nazaj na ljubo nekaterim sušičnim narodnim telesom, ki so povsod na ozemlju, kjer prebivajo, izpremešana in obdana od Nemcev, ki od pradavnih časov za civilizacijske smotre niso imela drugega jezika ko nemškega in ki so brez najelementarnejših pogojev za nacionalno življenje: večje številnosti in strnjenegega ozemlja?» (Marx-Engels, Revolucija in kontrarevolucija v Nemčiji, Ljubljana, 1955, str. 101.)

Slovenske revolucionarje je neizpolnjeni revolucionarni dolg, s katerim je slovensko narodno gibanje izšlo iz leta 1848 in ki je so-povzročil porazne ocene pri Marxu in Engelsu, nenehno težil. Ni šlo samo za to, da oba zidarja delavskega gibanja očitno nista utegnila preučiti etnografije, politične in kulturne zgodovine številnih malo znanih narodov vzhodne in jugovzhodne Evrope, tako da sta Slovence n. pr. imenovala s srednjeveškim političnim pokrajinskim imenom »Korošci«. Če bi šlo le za pomanjkljivosti njunega neverjetnega enciklopedičnega znanja, bi jih zlahka bilo mogoče popraviti z učenjaškim peresom. Ni šlo niti za splošno neobveščenost o tedanjih pojavih revolucionarnosti pri kmečkih podložnikih na slovenskem področju, katere je neposredno po marčni revoluciji na Dunaju zajel »pravi revolucionarni vzgon, ki je z izjemo redkih proletarskih nastopov (Ljubljana,

Idrija, Podrožčica) pri nas edinstven tako po svoji moči kakor po svoji širini«. ¹ Čeprav meščanska revolucija tega slovenskega drobca velikega evropskega gibanja tedaj ni upoštevala, kakor sploh ni razumela ali hotela razumeti pospeška in globine, ki bi jo revoluciji lahko dalo kmečko puntarstvo, je ta drobec bil dejstvo, ki ga je zgodovina morala prej ali slej pokazati. Navsezadnje celo ni šlo za to, da notranja slabost nemške revolucije same ni bila na zadnjem mestu med vzroki za takšno oceno. Revolucionarna Nemčija oživljajočih sap pomladi narodov ni zajela, »ni istočasno z lastno svobodo proglasila svobode tistih narodov, katere je dotlej zatirala«; dejansko je »v celoti sankcionirala zatiranje Italije, Poljske in zdaj še Češke po nemški vojaščini. Kaunitz in Metternich sta čisto opravičena.« ²

Revolucionarjem osebno je šlo v prvi vrsti za to, da pravilno spoznajo problem, ustroj in razporeditev sil revolucije in reakcije leta 1848, da ugotove, zakaj je nemška revolucionarna levica morala slovanska narodna gibanja v Avstriji s Slovenci vred zabeležiti na strani kontrarevolucije, da iz zgodovine črpajo nauk za nove družbene boje in odločilne spopade. Hkrati pa je prvo vprašanje, na katero so morali istočasno, zavedno ali nezavedno, a dejansko odgovarjati, bilo: Bomo v tem boju sploh nastopali kot slovenski ali kar kot evropski, konkretno nemški, italijanski revolucionarji? Tudi z drugimi besedami: Mar naj Slovenci, ki jim je za družbeni in civilizacijski napredek, upoštevajo ugotovitev nemškega levega revolucionarnega tabora v letu 1848, namreč da je v zadnjem tisočletju »tendencia absorbiranja (slovanskih narodov) po Nemcih bila in je še vedno eno izmed najmočnejših sredstev, s katerim se je širila zahodnoevropska civilizacija na vzhodu tega kontinenta«? Ali naj se ravnajo po logičnem zaključku in nasvetu, »da je bila zato naravna in neizogibna usoda teh umirajočih narodov, pustiti, da se ta proces razkroja in absorbiranja po njihovih močnejših sosedih dokonča«? ³

Prvi je na to vprašanje z dunajskih barikad odgovarjal praktični revolucionar Anton Füstler, še 29. marca podpisnik znane adrese dunajskih Slovencev kranjskim deželnim stanovom. Odgovoril je nikalno: »nacionalno se je ubil ob težavi — zanj nerešljivi — združiti revolucionarnost z vsebino slovenskega gibanja.« ^{3a} Vendar se je iz-

¹ Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, ZČ, II—III, 1948—1949, str. 58.

² F. Engels, Praška vstaja, «Neue Rheinische Zeitung», 18. junija 1848, št. 18.

³ Marx in Engels, o. c., prav tam.

^{3a} Boris Kidrič (A. Gorjan), Lik slovenske inteligence med Prešernom in Levstikom, 1941, Zbrano delo I., str. 134.

kazalo, da je Fusterjev odgovor ostal — oseben. Kljub nerazvitosti socialnih pogojev pri Slovencih za meščansko in plebejsko revolucionarno gibanje, kljub nezrelosti revolucionarne zavesti, je geslo Zedinjene Slovenije kot emanacija srednjeevropske revolucije dalo slovenskemu narodnemu gibanju revolucionaren pomen in politično osnovo. S te osnove so nastopali slovenski poslanci v ustavotvornem državnem zboru, izvoljeni v volilnem gibanju pod močnim vplivom težnje kmetov za politično osamosvojitve, izražene v geslu: »... tok ne smete taziga voliti, kateriga vam bo gosposka al pa duhovshna ponujala.«⁴ Oboje je omogočilo, da so nekateri tedanji slovenski poslanci na Dunaju »v vprašanju zemljiške odveze in odnosa do dunajske oktobrske revolucije zavzemali bolj radikalno stališče kakor n. pr. Čehi« in da so »dobro zastopali zahteve slovenskega narodnega programa.«⁵ Vzlic objektivnim in subjektivnim slabostim slovenskega gibanja je slovensko nacionalno vprašanje bilo priznано kot eksistentno in je kot tako bilo upošteevano, čeprav zelo nepopolno, tudi v kromeriškem ustavnem načrtu, tem prvem in zadnjem meščanskem sporazumu o nacionalnem vprašanju v Avstriji.

Dvojna dediščina leta 1848 za Slovence, pičla in slabo spoznana revolucionarno napredna, in težka, vse prekrivajoča oportunistično nazadnjaška, je bremenila vso poznejšo slovensko zgodovino. Napredni duhovi so se zaradi nje morali odločati ob dilemi: ali je vredno reševati tisto slovensko pičlost, gojiti naprej to šibko rastlinico in se brezupno upreti staroslovenskemu vsezaverodomcesarjevstvu, tesnobnim razmeram, »kjer se vsaka stvar meri na mravljinčjo ped«, kjer je »mnogo lažje napačno delati nego napačna dela grajati«, kakor je tožil Levstik.⁶ Koliko lažje je bilo umakniti se težki stvarnosti malega in malo razvitega naroda in njegovim krmežljivim razmeram! Vemo, da Dežman ni bil samo problem morale, značaja, marveč problem razmer, čeprav razvoj medtem ni počival in je napočil že Levstikov čas, ko »o kakem tragičnem konfliktu med voljo za progresivnim družbenim delovanjem in zanikrnostjo lastnih nacionalnih razmer torej že ne more biti več govora.«⁷

Nedobojevani spopad med »mladimi« in »starimi« Slovenci, Levstikova osebna usoda, obenem pa zamah množičnega ljudskega gibanja ob taborih, so opozarjali na novo kvalitetno stopnjo v slovenskem so-

⁴ Iz volilno agitacijskega spisa, zaplenjenega v Moravčah. Josip Apih, Slovenci in leto 1848, str. 149.

⁵ Fran Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, ZČ I, 1947, str. 45.

⁶ Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev, str. 45.

⁷ Boris Kidrič, o. c., str. 135.

cialnem razvoju, na približevanje časa, ko slovensko vprašanje postane spet revolucionarno vprašanje. Zdaj očitno ne le v razmerju do habsburške države, marveč tudi znotraj slovenskega narodnega okvira. Taborskemu gibanju za Zedinjeno Slovenijo, ki ga je bil meščanski liberalizem kot nevarno igračo opustil, je rasel nov socialni nosilec, vodnik in organizator, slovenski delavski razred. Njegova edina možnost je bila upirati in upreti se prav tistim podedovanim tesnobnim razmeram, ki so uničevale napredne ljudi in slovenski narod silile v položaj opore reakciji. Njegova socialna osvoboditev je neogibno prišla v odvisnostno razmerje ne z bojem proti kapitalizmu na splošno, marveč z bojem proti konkretnim razmeram, ki jih je kapitalizem ustvaril na Slovenskem. Slovenski delavski razred je z zdravim čutom za stvarnost dejansko nastopil za to, da si ustvari prvi pogoj za uspešen boj: *svoj* teren za boj proti *svojemu* meščanstvu. Empirično je prihajal do enakega dejanja, kakršnega nujnost je spoznaval Engels, ko je poljskim socialistom priporočal, naj nacionalno osvoboditev postavijo kot prvo točko svojega programa: »Za to, da bi se borili, je treba najprej imeti tla pod nogami, zrak, svetlobo in prostor. Sicer bo ostalo vse le besedičenje.«⁸

Prav značilno je, da si je leta 1869 prvo ljubljansko delavsko izobraževalno društvo hotelo nadeti ime »Slovenska Lipa« in prav tako je značilno, da je deželna vlada to ime v predloženih pravilih prečrtala.⁹ S tem imenom delavski člani društva pač niso nameravali povečati števila meščanskih »narodnih« organizacij. Celo društveni predsednik, s pomočjo katerega je slovensko liberalno meščanstvo skušalo društvo dobiti pod svoj vpliv, je moral delavstvu poudarjati potrebo po »narodni slogi« (t. j. solidarnosti z delavci drugega rodu) in tedanjemu delavskemu mišljenju v Avstriji primerno poudarjati, da je narodno vprašanje stvar meščanstva (»nikakor ni prva naloga delavcem, da bi oni rešili narodno vprašanje«).¹⁰ S svojim imenom je društvo hotelo izraziti dejstvo, da živi in deluje na *svojem* domačem terenu, kjer naj služi stvari slovenskega delavca. Delavsko izobraževalno društvo je hitro stopilo na pot razredne delavske politike, hkrati pa je že 29. septembra 1871 soglasno sklenilo, da je potrebno izdajati slovenski delavski časopis. Njegov vodilni član, v komunarskem Parizu osveščeni Železnikar, je leta 1875 jasno izpričal svoj pozitivni odnos

⁸ Engels Kautskemu, 7. februarja 1882, K. Marx, F. Engels, V. I. Lenin, O proletarskem internacionalizmu, Moskva 1957, str. 169.

⁹ Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, str. 1.

¹⁰ Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, str. 64.

do slovenskega naroda, ko je na vabilo, naj se kot razgledan človek pridruži nemškutarski liberalni stranki, odgovoril: »Tudi jaz sem liberalen, toda liberalen tako, da svojega lastnega naroda nikoli ne bom mogel zaničevati...«^{10a} To je bila naravna in nedogmatična paralela in praktični odgovor neživiljenjskemu delavskemu kozmopolitizmu, ki ga je tedaj oznanjalo nemško delavsko gibanje v Avstriji, ko je v nacionalnem vprašanju videlo zgolj »reakcionarno rovarjenje meščanskih strank in njihovega poneumnjevalnega tiska«, ki hoče samo narode odvrniti od resnih vprašanj napredka. »Narodnost v vašem smislu,« je pisalo delavsko glasilo »Die Arbeit« leta 1885, »je za nas že premagano stališče, je reakcionaren pojem, sovražen svobodi in kulturi; človeštvo ne pozna nacionalnih meja; ne! naša domovina je svet, naša morala je delo, naša narodnost je človeštvo.«¹¹ To je bilo sicer lepo rečeno, a prav malo je pomagalo tistim, ki so zastavljali lopato, da slovenskemu, polkmečkemu, enojezičnemu delavskemu garaču krčijo in uravnavajo prve metre strme steze k tako oddaljenemu cilju univerzalnega človečanstva, temelječega na svobodnem delu. Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo je prišlo na glas kot »nacionalno« in sorodna (pač nemška) društva so zato leta 1886 bojkotirala njegov občni zbor; niso mu poslala nobenega običajnega pozdrava. Društveni tajnik Vertnik se je branil takih očitkov in stvarno opozarjal: »Treba je omeniti, da se mora tukajšnje društvo toliko več bojevati, ker v slovenskem jeziku ni nobenih dobrih knjig in časnikov. Vrhu tega so tukajšnji delavci vseskozi domačini in se težko drže proti narodnjakom.«¹² Logika obstoja slovenskega naroda, ki je tedaj že v znatni meri pridobival atribute nacije, je ljudi, dejavne v delavskem gibanju na Slovenskem, navajala na iskanje najuspešnejše poti. Prva in naravna osnova take poti je bila živa vez v lastnem jeziku med delovnim človekom in njegovo organizacijsko in idejno nadstavbo. Le tako ga je bilo moč učinkovito odtegniti vplivu pseudo-liberalnega in klerikalnega fevdalno kozmopolitskega narodnjaštva. Zato je prvo slovensko socialno demokratsko glasilo »Novi čas« leta 1889 pisalo, kako potrebno je, da si slovenski delavec celo tedaj, kadar se preseli izven svojega jezikovnega področja, obdrži sposobnost izobraževati se v svojem materinskem jeziku, »katerega se je najpred naučil«. Toliko bolj je kajpak to veljalo za delavca — domačina na

^{10a} Prim. R. Kyovsky, Narodno vprašanje ob prvih začetkih socialističnega gibanja med slovenskim delavstvom, Socialistična misel, II., 1954, str. 11.

¹¹ »Die Arbeit«, 1. oktober 1885, št. 5.

¹² »Die Arbeit«, 18. februar 1886, št. 4.

Slovenskem, ki ni imel priložnosti, da »se ptujega jezika nauči in se v njem izobražuje...«. ¹³

Splošna nezrelost pogojev za družbeni preobrat v Evropi vzhodno od Nemčije sredi 19. stoletja je vso pozornost vodilnih revolucionarnih duhov usmerjala zgolj na evropski zahod, vključno Nemčijo. To je bilo v bistvu področje klasičnih velikih nacij z ustreznimi nacionalnimi državami (Anglija, Francija, Španija) oziroma velikih nacij v procesu formiranja (Nemčija, Italija). To je bilo področje, kjer sta Marx in Engels že leta 1847, konkretno v Angliji, pričakovala »prvi odločilni udarec, ki bo privedel k zmagi demokracije, k osvoboditvi vseh evropskih dežel«. ¹⁴ Vzhodno od njega je evropska revolucija pričakovala le »boj z barbarskimi hordami Avstrije in Rusije«, za »zrušenje Pruske in Avstrije, odriv Rusije za Dnjestr in za Dvino«. ¹⁵ Poljski nacionalni problem je bil zanimiv kot pogoj za dve nalogi revolucije: za formiranje demokratične Nemčije in za utesnitev Rusije. V revoluciji 1848/49 se je kot nacionalna meščanska revolucionarna sila izdiferencirala še Madžarska. V takih okoliščinah se problem osvoboditve malih narodov vzhodne in jugovzhodne Evrope praktično ni vsiljeval. Pri obeh klasičnih revolucionarnega delavskega gibanja je prevladovala misel, da družbeni napredek in boj delavskega gibanja potrebujeta za svoj razmah večjih, zemljepisno in gospodarsko zaokroženih državnih organizmov, ustvarjenih na podlagi večjih narodov, manjši bi se vanje vključili brez posebnih pogojev. Obe misli, o potrebni velikosti in o asimilaciji premajhnih, razločno razberemo tudi iz uvodnega navedka. Skrbela sta n. pr., da bi zadostno podlago dobila tudi Poljska: »Razume se, da ne gre za ustanovitev utvarne Poljske, marveč za ustvaritev države na osnovi, sposobni za življenje. Poljska mora obsegati vsaj ozemlje iz leta 1772, mora vladati ne samo nad porečji, marveč tudi nad ustji svojih velikih rek in konec koncev, nad velikim primorskim pasom ob Baltskem morju.« ¹⁶ Izrecno sta poudarjala, da se bodo Nemci, ki prebivajo na tem primorskem ozemlju, morali sprijazniti s poljsko suverenostjo. Podobno sta pozneje, ko je Bismarck na svoj način uresničeval »malonemški« program, ugotavljala, da »Bismarck ... opravlja košček našega dela«.

¹³ D. K., »Koroška« krivda in nekrivda slovenske socialne demokracije, Naša sodobnost 1958, str. 163.

¹⁴ Govor F. Engelsa o Poljski, 29. novembra 1847, n. n. m., str. 11.

¹⁵ Govor F. Engelsa o Poljski, 22. februarja 1848, n. n. m., str. 21.

¹⁶ F. Engels, Članki o debatah o poljskem vprašanju v Frankfurtu, 19. avgusta 1848, n. n. m., str. 32.

»ustvarja več prostora za našo dejavnost«. ¹⁷ Razmerje med proletarsko revolucijo in osvobodilnim gibanjem narodov, upravičenih do svoje državnosti, je v prvotni zamisli posledično in ne organsko: »...zmaga proletariata nad buržoazijo je istočasno signal za osvoboditev vseh zatiranih narodov«, »...zmaga angleških proletarcev nad angleško buržoazijo ima odločilen pomen za zmago vseh zatiranih nad svojimi zatiralci. Zato je treba Poljsko osvobajati ne na Poljskem, pač pa v Angliji«. ¹⁸

Dejstvo, da je pričakovani odločilni udarec proletariata v Angliji izostal, je Marxa navedlo na to, da je v letu 1867 spoznal ne samo možnost, marveč tudi nujnost odcepitve Irske od Anglije kot pogoja za socialno revolucijo v Angliji. Poleg Poljakov in Madžarov so se zdaj tudi Irci uvrstili med »potrebne narode« v Evropi (izraz je uporabil Engels že leta 1848), namreč narode, katerih osvoboditev je pogoj za odločilni družbeni premik v Evropi. Zdaj že ni šlo več za velik narod oziroma za veliko državno ozemlje. Misel, da noben narod, ki zatira druge narode, sam ne more postati svoboden, ki jo je Engels izrazil že leta 1847, je dobila še novo znanstveno in politično utemeljitev na irskem področju. Značilno za metodo in prakso preučevanja nacionalnega vprašanja pri Marxu in Engelsu je prav to, da sta se konkretnega nacionalnega problema lotevala takrat, kadar je dejansko stopil v interesno območje revolucije. Izpričevala sta strogo konkretnost in racionalnost svojega analitičnega mišljenja. Nikakor pa nista prezrla splošnega humanističnega aspekta problema nesvobodnega naroda, imela sta ga le za samo po sebi umevnega: ko se je Marx pripravljal, da bo na seji Sveta internacionale poročal o irskem vprašanju, je iz svojega poročila zavestno nameraval izključiti vsako »internacionalnost« in »humanitarno« frazo o pravičnosti do Irske, kajti »*to se razume samo po sebi v Svetu internacionale*«. ¹⁹ Slovanske narode (z izjemo Poljske) je družbeni razvoj privedel v območje Marxovega revolucionarnega zanimanja komaj nekaj let pred njegovo smrtjo. Leta 1878 je že ugotovil: »Kljub vsem političnim in socialnim oviram sodelujejo Slovani, posebno na Poljskem, Češkem in v Rusiji, v današnjem času v mednarodnem gibanju v takšnem obsegu, kakršnega ne bi leta 1872 niti največji optimist mogel pričakovati.« ²⁰

¹⁷ Pismo F. Engelsa K. Marxu, 15. avgusta 1870, n. n. m., str. 90.

¹⁸ Govor K. Marxa o Poljski, 29. novembra 1847, n. n. m., str. 10.

¹⁹ K. Marx, Pismo F. Engelsu, 10. oktobra 1869, n. n. m., str. 75.

²⁰ K. Marx, Zgodovina mednarodnega združenja delavcev, ki jo je sestavil Mister Howell, n. n. m., str. 164.

Slovensko delavsko gibanje je bilo še daleč prešibko in preveč nezrelo, da bi ga Marx oziroma Engels posebej preučevala in z njim obenem tudi slovensko nacionalno vprašanje. Ni prišlo do tega, da bi se vprašala, ali je slovenski problem treba izločiti iz nemškega oziroma, po malonemški rešitvi leta 1871, iz avstrijskega. Razmah avstrijske socialnodemokratske stranke po Hainfeldu je pri Engelsu vzbujal prepričanje, da bo nerešeno nacionalno vprašanje v Avstriji pospešilo padec vladajočih razredov *vseh* avstrijskih narodov, delavski razred, ki bo prevzel oblast, pa bo znal nacionalno vprašanje rešiti. »Istočasno, ko pri vas v Avstriji posedujoči razredi raznih kronovin v svojem slepem nacionalnem sovraštvu izgublajo zadnje ostanke svoje sposobnosti, vladati, jim bo vaš drugi strankin kongres pokazal obraz tiste Avstrije, ki ne pozna nacionalnega sovraštva, Avstrije delavcev.«²¹ Prednost velikega gospodarskega prostora, kakršnega je pomenila Avstrija, je bila za zmagovit proletariat preočitna, oportunistem vodstva avstrijske socialne demokracije šele v zametku.

Leto dni po Engelsovi smrti (1896) je londonski kongres internacionalne, še pod vplivom njegovega in Marxovega dela, po razpravi o kolonialnem vprašanju res proglasil pravico vseh narodov do samoodločbe. Komaj nekaj mesecev za tem je tudi ustanovni zbor Jugoslovanske socialno demokratične stranke ponovil, »da zastopa popolno pravico lastnega odločevanja vseh narodov.«²² Vendar v avstrijski socialni demokraciji ni prišlo do spoznanja, da je enotnost Avstrije mogoče ohraniti samo z brezpogojnim priznanjem te pravice tudi vsem avstrijskim narodom. Istega leta je pisal Karl Kautsky o nacionalnem vprašanju v Avstriji: »Narodni boji v Avstriji zgublajo polagoma odločilni pomen za usodo narodov; postajajo prepiri med posameznimi klikami, prepiri, ki so deloma nerazumno posnemanje tradicij, deloma samo zavist ali pa celo potreba, prikrivati umazane kupčije z nacionalno frazo. Nacionalno gibanje, katerega najvažnejši bojni objekt je eno- ali dvojezičnost uličnih napisov ali sedež gimnazije, resnično revolucionarne stranke ne more vznemirjati.«²³

²¹ F. Engels, Pismo kongresu avstrijske socialnodemokratske stranke leta 1891, n. n. m., str. 194.

²² Druga Internacionala, Beograd 1951, str. 52 in Zgodovinski arhiv KPJ, V., str. 52.

²³ K. Kautsky, Iz predgovora k I. nemški izdaji Marxovih in Engelsovih člankov o revoluciji in kontrarevoluciji v Nemčiji, Ljubljana 1955, str. 153.

Delavska stranka druge velike mnogonacionalne države na vzhodu Evrope je morala odgovoriti na vprašanja, ki jih je avstromarksistična revolucionarna fraza puščala odprta. Intenzivnost, s katero so se ruski marksistični revolucionarji, zlasti Lenin in Stalin, ukvarjali z nacionalnim vprašanjem — najprej kot z vprašanjem programa in taktike ilegalne boljševiške stranke, potem v razmerju z neposrednim bojem za oblast in končno v okviru naporov za ohranitev in izgradnjo te oblasti na raznorodnem področju nekdanjega ruskega imperija — je mednarodnemu delavskemu gibanju dala prepotrebna konkretna pojasnila o sodobnih teoretičnih in praktičnih političnih aspektih odnosa med revolucijo in nacionalnim vprašanjem.

V neposrednem nasprotju z avstromarksističnimi pogledi, izvira-jočimi iz reformizma avstrijske socialne demokracije, je boljševiška politika narod vrednotila ne le z njegove jezikovne, kulturne in tradicionalne plati, marveč tudi kot ekonomsko pogojeno teritorialno enoto. Poudarila je že skoraj pozabljeno načelo pravice narodov do samoodločbe, do zadnje konsekvence; do odcepitve. Najprej kot obliko boja za naravne demokratične pravice, posebno pa kot edino pot do medsebojnega zaupanja in solidarnosti delovnih ljudi različnih narodov, velikih in malih, zgodovinskih in nezgodovinskih, zatirajočih in zatiranih, razvitih in nerazvitih. Ugotovila je moč in prodornost, ki ju črpa delavski razred iz narodnoosvobodilnega gibanja, če se kot razred, odgovoren za prihodnost, z njim poveže. Leninova revolucionarna energija je v skrajno težkih pogojih državljanske vojne, intervencije, razmaha meščansko nacionalističnih gibanj pri neruskih narodih izbojevala načelu samoodločbe narodov dosledno uporabo in zgodovinsko dokazala njegovo pravilnost; zasnovala je njegovo dialektično nasprotje, enakopravno federacijo sovjetskih republik. Te idejne prvine so se šele pozneje prelile v miselno osnovo mednarodnega komunističnega gibanja, čeprav tudi potem še dostikrat bolj po obliki kot po vsebini. Manj znane ali čisto neznane so celo do nedavna ostale nekatere druge prvine Leninove nacionalne politike in teoretične misli, večkrat komaj anticipirane. Med njimi zlasti vprašanje odnosov med samostojnimi socialističnimi državami in problem družbene vloge naroda oziroma pravice do odcepitve po socialistični revoluciji kot okvira za najučinkovitejšo in najlažjo pot tega naroda v socializem («... da bi vnesli svoj prispevek v različnost oblik demokracije in oblik prehoda k socializmu»; «... »možnost, da se jim izpolni skromna želja, organizirati sovjetsko oblast bolje kakor pri nas«). In končno še za male narode posebno zanimivo Leninovo različno vrednotenje nacionalizma velikega in malega naroda, njegova ocena velikodržavnih

teženj kot glavne nevarnosti za resnično mednarodno solidarnost proletariata.²⁴

Socialistično gibanje na Slovenskem na prelomu stoletij iz izkušenj ruskih marksistov še ni moglo zajemati. Vendar ni bil samo idejni vpliv avstrijske socialne demokracije tisti, ki je oviral njegovo osveščanje glede slovenskega vprašanja. Drobnost naroda sama vsiljuje slovenskim socialistom skeptičnost glede njegovih možnosti, iščejo mu rešitve v širših regionalnih, nadnacionalnih konceptih. Iz podobnega občutka neprimernosti malega slovenskega okvira kot družbene enote za učinkovit boj za socializem izvira tudi znano dejstvo, da prav slovenski socialisti pri teoretičnem obravnavanju nacionalnega vprašanja tako močno poudarjajo zgolj njegov kulturni značaj in se izogibajo njegovi trdi, a realni politični osnovi (Tuma — E. Kristan). To ustvarja izolacijo delavske stranke od širših problemov slovenske politike, od tokov, ki so izraz nacionalne zatiranosti, pri kateri trpno participirajo vsi sloji slovenske družbe z izjemo špekulantsko drobtinčarske vodilne kaste meščanstva in pa pičlega slovenskega dela monarhičnega aparata. Posledica te izolacije je omejitev socialno demokratske stranke na sorazmerno maloštevilni delavski razred, na njegove ožje gospodarske in politične probleme, zaradi nje se oblikuje stanje, ki ga je Cankar tako jedrnato opisal: stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke. Ta ozkost je pač bila med vzroki za to, da slovenska socialno demokratska stranka ni mogla zajeti niti vsega slovenskega delavstva, posebno na severnem slovenskem obrobju, in je tam delavstvo, ki je deloma bilo, večji del pa postajalo dvojezično, morala prepustiti nemški socialni demokraciji. Revolucionarna intuicija delavskih socialističnih aktivistov, kakršna se očituje pri Regentu v Trstu v vsakdanjem boju za vse, torej tudi za nacionalne pravice slovenskega težaka, je dokazovala, da omenjena ožina ni bila nujno pravilo. Prav zaradi takšne slovenske socialistične aktivnosti je v Trstu bilo premagano tisto napačno gledanje, da bo najlažje zgraditi socialistično družbo, če se slovensko delavstvo odreče svojemu narodu.²⁵ Tudi socialist Prepeluh, eden izmed petorice, ki ni bežala od težav slovenske narodne individualnosti, je pri svojem preučevanju problema malega naroda pogršel, samo da v nasprotni smeri kot uradna stranka: ni

²⁴ Iz Leninove dediščine, Ljubljana, 1947, J. P., Lenin in nacionalno vprašanje v času oktobrske revolucije in formiranja Sovjetske zveze, Naša sodobnost, 1957, str. 970 in 1080.

²⁵ Prim. Lado Kozak, »Visoka šola« Ivana Regenta, Naša sodobnost, 1954, str. 78.

videl slovenskega delavstva, ko je iskal odgovora na vprašanje, kdo je Mojzes tlačnega naroda.

Zaupanje v možnost rešitve slovenskega vprašanja v okviru Avstrije, demokratične in federativne, kakršno srečujemo še pri Tumi in tvorcih tivolske resolucije, se je drobilo pod kamni habsburškega nemško-ogrskega mlina narodov. Oportunizem in reformizem avstrijske »kronske« socialne demokracije sta temu zaupanju jemala vsako realno perspektivo, velenemški imperialistični pritisk pa je od dne do dne naraščal v tako mogočno silo, da se je spričo nje možnost enakopravnega obstoja slovenskega in drugih potlačenih narodov ob nemškem v okviru ene države oddaljevala v sfero fantazije.

Tako družbeni revoluciji kot narodni osvoboditvi na Slovenskem se je odpirala možnost le z razpadom avstroogrske monarhije. Naravna misel, naj si Slovenci iščejo opore in pomoči pri sorodnih južnih slovanskih narodih, misel, ki je bila racionalno jedro v vseh inačicah ilirizma v 19. stoletju, še tudi v začetku 20. stoletja ni doživela tvorne povezave s pristno revolucionarnim reševanjem slovenskega nacionalnega in socialnega vprašanja. Jugoslovanski integrizem, h kateremu se je zatekala slovenska socialna demokracija s tivolsko resolucijo, se ni loteval vprašanja državnega okvira, to je samoodločbe, glede slovenskega naroda pa je pomenil beg pred njegovo majhnostjo in neživljenjsko zanikanje slovenske narodne individualnosti. Ta program zato ni mogel biti drugega kot nekaj socialno demokratični pendant klerikalnemu programu slovensko-hrvaške narodne enotnosti oziroma pozneje lojalističnega koncepta majniške deklaracije. Po svojem nerevolucionarnem bistvu se ni spremenil niti po oktobrski revoluciji, ko se je X. strankin zbor JSD v Ljubljani izognil pravici do samoodločbe in odklonil podporo slovenskemu narodnoosvobodilnemu boju kot sestavini meščanske demokratične revolucije. V tem se je spet zrcalilo njegovo *dejansko* odklanjanje najglobljega družbenega preobrata, globljega od *nacionalnih* revolucij.²⁶ Za nezrelost zavesti slovenskih družbenih nosilcev revolucije je značilno, da je tudi v času nove in neprimerno globlje evropske krize slovenski nacionalni problem najjasneje in najbolj revolucionarno demokratično spoznal in izrazil ne politični aktivist, marveč ljudski umetniški ustvarjalec, ko se je izrekel za federacijo vseh jugoslovanskih narodov.²⁷ Dejstvo linije Prešeren — Levstik — Cankar ne označuje samo treh kulturnopolitičnih stebrov

²⁶ Boris Kidrič (A. Javor), *Evropske krize in slovenski narod*, n. n. m., str. 84.

²⁷ Ivan Cankar, *Slovenci in Jugoslovani*, *Zgodovinski arhiv KPJ*, V., str. 257.

slovenske narodne samobitnosti, to je bil obenem tudi znak nedozorelosti aktivne slovenske delavske politike. Napredna vsebina osvobodilnih prizadevanj slovenskega naroda je zato ostajala še vedno uklejnena v tesni obroč protirevolucionarne meščanske politike.

Škoda za slovenski narod je bila neposredna in huda, posebno očitna na organsko najmanj razvitem, severnem področju. Za slovenskega delavca na Koroškem je nasprotje med socialno revolucionarnostjo in domačno, a v nazadnjaško obleko povito narodnostjo ostalo vse do zadnjega nerešljiva dilema. Skoraj pozabljeni primer Simona Gaggla iz Loke pri Vetrinju, hlapčevega sinu in mornarja, udeleženca upora v Boki Kotorski in zaupnika upornikov, nenavadno živega duha, pozneje učinkovitega socialističnega govornika v nemškem in slovenskem jeziku, nam živo osvetljuje to pogubno razdvojenost. Po vojni se je Gaggl vrnil v Vetrinjo in poveljeval četi, ki se je bojevala proti jugoslovanskim enotam. »Bil je zagrižen sovražnik jugoslovanske monarhije in navdušen privrženec tedaj še mlade republike Avstrije in je veliko prispeval k osvojitvi cone A za Avstrijo.«²⁸

Nacionalna in socialna bilanca prevratnega obdobja je bila za slovenski narod porazna kljub nedvomno zrelim socialnim pogojem in neutajljivemu revolucionarnemu razpoloženju ljudskih slojev. Internacionalizacija slovenskega vprašanja po razkosanju slovenskega ozemlja med štiri države, od katerih je edino Jugoslavija glavnini slovenskega naroda dala vsaj minimum političnega priznanja in nudila določeno jezikovno — kulturno varnost, medtem ko so Italija, Avstrija in Madžarska vodile do Slovencev politiko asimilacije, stopnjevane v času fašističnih režimov do genocida, nadvlada velikosrbskega meščanstva s tendenco jugoslovanskega unitarizma, vedno hujše zaostrovanje socialnih nasprotij itd., vse to so znane črte v podobi slovenskega položaja med obema vojnama.

Bisiveno novo, kar se pojavlja, je objektivno, zlasti pa subjektivno zorenje politično organiziranega delavskega razreda za to, da zmore zgodovinsko nalogo, rešiti slovensko nacionalno vprašanje med družbeno revolucijo ali izpolniti zahteve družbene revolucije med narodnoosvobodilnim bojem. Opazovalec tega obdobja lahko ugotovi določeno vzporednost med razvojem vedno primernejšega osveščanja jugoslovanske komunistične stranke v razmerju do nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji in naraščanjem revolucionarnega učinka njenega nastopanja. Značilno je, da so jugoslovanski komunisti sicer dobili idejno pomoč od zunaj, da bi premagali dediščino socialno demokratskega

²⁸ »Kärntner Volksblatt«, 3. 2. 1929, št. 5.

oportunizma in še posebej avstromarksizma glede nacionalnega vprašanja (Stalinov govor v jugoslovanski komisiji IKKI 30. marca 1925), a da so pri konkretnem oblikovanju svojega programa in politike v jugoslovanskem nacionalnem vprašanju zadeli pravo ravno zato, ker so konec koncev izhajali iz domačih razmer, iz nedogmatičnega vrednotenja in ocenjevanja dejanskih interesov narodov in revolucije v jugoslovanski monarhiji.

V deželi, kjer je v političnem življenju ves čas dominiralo nacionalno vprašanje, revolucionarna stranka tega vprašanja ni smela obravnavati neživljenjsko, če ni hotela paralizirati svoje akcije. Pod pritiskom stvarnosti in aktivistov s terena je morala razmišljati in si pojasniti, kaj pomeni n. pr. Radićevo gibanje na Hrvaškem ali dogajanje v Makedoniji in ni mogla vztrajati na stališču, da stoji sredi procesa oblikovanja enotnega jugoslovanskega naroda. Spoznanje revolucionarne perspektive, ki jo je prav okvir stare Jugoslavije dajal narodom v njej, je konec koncev preprečilo, da bi KPJ sprejela nasvet internacionale, naj pravica jugoslovanskih narodov do samoodločbe pomeni, da je Jugoslavijo treba obvezno razbiti, da je obvezna odcepitev Slovenije, Hrvaške in Makedonije.²⁹

Dejstvo je, da se je gledanje KPJ na nacionalno vprašanje v Jugoslaviji oblikovalo predvsem ob hrvaškem vprašanju, politično najbolj silnem. Osnove nacionalnega programa KPJ so bile s tem postavljene tudi za vse druge jugoslovanske narode. Od leta 1935 naprej KPJ ne gleda več na Jugoslavijo kot na imperialistično tvorbo, za katero pravica narodov do samoodločbe pomeni razbitje. Nasprotno, ta pravica pomeni boj naprednih sil vseh jugoslovanskih narodov skupaj in posebej za revolucionarno preobraženo Jugoslavijo, ki bo slonela na popolni enakopravnosti njenih narodov v svobodni demokratični skupnosti. Enako epohalna kakor spoznanje o revolucionarni potenci jugoslovanskega okvira je bila tudi odločitev za novo razmerje med KPJ in bojem zatiranih narodov v Jugoslaviji: »Za njo (to je za KPJ) težišče ni bilo več v tem, da podpira in vpliva na narodnoosvobodilna gibanja prek tako imenovanih levih kril ali stanj v teh gibanjih, marveč v tem, da se poveže neposredno z nacionalno zatiranimi narodi. Organizacijski izraz takšne politike je bila ustanovitev komunističnih partij Slovenije in Hrvaške leta 1937.«³⁰ S tem je bil storjen odločilni zgodovinski korak k uresničenju velike zahteve, ki jo je postavil

²⁹ Prim. Veljko Vlahović, *Internacionalizam KPJ na delu*, Rodoljub Čolaković, *Borba KPJ za rešenje nacionalnog pitanja*, »Socializam«, 1959, št. 2.

³⁰ R. Čolaković, o. c., n. n. m., str. 77.

»Komunistični manifest« proletariatu, kateremu je zavzetje politične oblasti pogoj, če hoče imeti svojo domovino, namreč zahteva, »da se vzdigne do nacionalnega razreda, da se sam konstituirajo kot nacija«. To je za njegov uspešen boj potrebno, ker je tudi sam še nacionalen, čeprav ne v meščanskem smislu. S tem korakom KPJ je teza o nacionalnem vprašanju kot v bistvu kmečkem vprašanju, čeprav tedaj v teoriji še nedotaknjena, dejansko doživela revolucionarno kritiko. S tem šele so naravne družbene enote, kakršne pomeni narod ne glede na položaj in velikost, v Jugoslaviji zares odprle svoje možnosti in vrednote delavskemu razredu, ki se je zavestno opredelil kot bistveni del teh naravnih skupnosti in ki je svojo opredelitev izenačil z dolžnostjo, da v njih dokončno prevzame odgovorni in vodilni položaj.

Tudi ob takih pozitivnih osnovah je slovensko vprašanje zaradi svoje posebne kompliciranosti zahtevalo od subjektivnih sil revolucije posebno globoko konkretno analizo, ki bi jasno in prepričljivo odgovorila na vprašanje, kje je mesto slovenskega naroda v strašnem boju med imperializmom in revolucijo, če hoče preživeti in si zagotoviti svobodno prihodnost. Ni bila prazna beseda, ko je Boris Kidrič leta 1940, v svoji znani razpravi »Evropske krize in slovenski narod«, po opozorilu, kako huda nesreča za mali slovenski narod je bilo dejstvo, da je ob koncu prve svetovne vojne novi slovenski družbeni sili primanjkovalo odločilnega teoretičnega, taktičnega in organizacijskega vodstva, lapidarno ugotovil: »Danes te pomanjkljivosti ni več.«³¹ Bilo je tedaj že leto dni po izidu Speransove knjige, ki je kljub uradnemu preganjanju neugasno osvetljevala prostosti željnim slovenskim množicam rešilno pot in poudarjala: »V takih okoliščinah šele bo odpravljen tudi problem malega naroda. Osvobojen imperialističnega pritiska bo postal mali narod resnično enakopraven član v zboru narodov, kjer bo moč duha in kulture odločala namesto nasilja...«³²

Res slovenski narod še nikoli ni doživel tako težkih časov kot tedaj, ko je na podrtinah Jugoslavije bil izročen genocidni oblasti svojih fašističnih sosedov. Toda še nikoli ni bil obenem tako notranje zrel, da najde svoje mesto v svetovnem boju in si izbojuje pravico do življenja in do tega, da sam odloča o svoji usodi. V pretresu narodne katastrofe, v katerem so se razveljavile tradicionalne vrednote, razdrle utvare, nekritično priučeni pojmi in predsodki, v katerem so ljudje hlastno iskali novih, resničnih spoznanj, je odločilno in vsem na obeh stopil naprej novi nosilec in ustvarjalec slovenske zgodovine, organ-

³¹ B. Kidrič, o. c., str. 109.

³² Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. 255.

sko dorastli slovenski proletariat, dejansko in zavestno zrel za svojo veliko nalogo. Številni članki, razčlemba, razprave, knjige govore in bodo govorile o tem, kako čudovito je naloga osvoboditve bila zastavljena in rešena po edini malemu slovenskemu narodu možni poti: z neodložnim revolucionarnim oboroženim bojem proti fašističnim napadalcem za osvoboditev in samoodločbo slovenskega naroda obenem z jasnim spoznanjem, da je ta smoter uresničljiv edino v preosnovani slovenski družbi. Vodilni del slovenskega proletariata, Komunistično partijo Slovenije, je pri pobudi za združitev vseh slovenskih sil v obrambo narodnega obstoja, za osvoboditev in združitev slovenskega naroda vodila na prvem mestu zavest, »da ji njeno pobudo narekuje njena nacionalna dolžnost.«³³

Povzdignila je staro revolucionarno geslo Zedinjene Slovenije, ki ga je slovensko meščanstvo skrilo v strahu pred njegovo ljudsko vsebino. »Ko smo 1941. leta pograbili za puške,« je 10. junija 1945 retrospektivno dejal podpredsednik vlade FDJ Edvard Kardelj, »in šli v borbo za svojo svobodo, tedaj nismo mislili samo na Ljubljano, mi smo tedaj mislili na vso slovensko zemljo, mislili smo na ves slovenski narod, razkosan med fašistične imperialiste.«³⁴ Narodnoosvobodilni boj je imel tudi namen popraviti krivice, ki jih je storil imperializem slovenskemu narodu v preteklosti: »V osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujčen.«³⁵ Že »gesla narodnoosvobodilnega boja«, ki jih je na svojem zasedanju 15. junija 1941 sestavil vrhovni plenum Osvobodilne fronte, pa so nedvoumno opozarjala Slovence, da se brez boja proti izdajalski »lastni« kapitalistični gospodi zatirani narod ne more osvoboditi.³⁶ Komaj leto dni pozneje je »Delo« objavilo ugotovitev: »Nacionalno-osvobodilni boj slovenskega naroda je šele tedaj dosegel svojo največjo širino in svojo največjo udarnost, ko se je ljudstvo zavedelo, da se boj ne bije zgolj za neko formalno nacionalno neodvisnost, ali zgolj za obnovo vsega tistega starega, ki ga je desetletja težilo, ampak da je nacionalna svoboda tisti nujni okvir, ki šele tedaj pride do popolnega izraza, če ga napolnjuje resnična demokratična vsebina.«³⁷

³³ Boris Kidrič, Dve leti Osvobodilne fronte, n. n. m., str. 306.

³⁴ Edvard Kardelj, Radost osvoboditve ne sme zamegliti jasnega pogleda, Pot nove Jugoslavije, str. 458.

³⁵ Izjava Centralnega odbora Komunistične partije Slovenije o slovenskih mejah, 1. maj 1942, »Delo«, 1942, št. 2.

³⁶ Metod Mikuž, Pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji I., str. 244.

³⁷ Edvard Kardelj, Glavno oporišče okupatorja, n. n. m., str. 278.

Kakovostna novost slovenskega položaja je med drugim bila, da se slovenskim revolucionarjem v prav nobeni obliki nič več ni postavljala tista resnična ali dozdevna, a dotlej usodna alternativa med »narodnim interesom« in interesom revolucije. Slovenski organizirani proletariat je to alternativo dokončno odstranil s tem, da je odločno in zavestno zavzel svoje naravno mesto vodilne in najodgovornejše družbene sile slovenskega naroda, osvobodilnemu boju naroda korenito poglobil napredno vsebino, ker je vprašanje njegove samoodločbe organsko povezal z lastno. Mitični Anteji se zemlje ni le dotaknil, trdno je stopil nanjo in tam tudi ostal. Oblikovana je bila kakovostno drugačna alternativa, nova v slovenski zgodovini, pred katero se je družbena reakcija s svojimi priveski neizogibno poistovetila z očitnim izdajalstvom in to v narodnem vprašanju, katero si je dotlej monopolistično lastila. To je izpričala že izkušnja prvega leta narodnoosvobodilnega boja: »*Slovenska narodna revolucija se razvija po logiki in potrebi dosedanjega boja za osvoboditev, združitev in samoodločbo slovenskega naroda.* Da pa v notranji družbeni logiki takega boja igrajo odločilno vlogo prav razredni momenti, je neizpodbitno dokazala slovenska peta kolona iz obeh tradicionalnih političnih taborov, ki je iz reakcionarnih razrednih razlogov prešla na pot izdajstva nad lastnim narodom, čeprav je Osvobodilna fronta *vsenarodno osvobodilno gibanje.*«³⁸

V revolucionarnem narodnoosvobodilnem boju je slovenski narod dosegel in uveljavil svojo pravico do samoodločbe, pravico, ki mu je šla po naravi, a ki zanj ni bila le nekakšna ugodnost, ki jo je moč s pridom izrabiti. S tem, da jo je dosegel in uveljavil, se je šele dokončno formiral kot narod. Veliki narodi ne potrebujejo dokazov o sposobnosti za lastni obstoj, malemu slovenskemu narodu pa je tak dokaz bil potreben, nasproti sosedom ne bolj kot nasproti samemu sebi. Samoodločba je tak neizpodbiten dokaz, ker to je pravica, ki se ne podeljuje, ampak si jo je treba vzeti. V teh zgodovinskih okoliščinah in na tem mestu si jo je mogel izbojevati le narod, sposoben obračunati sam s seboj in zbrati vse ljudske sile v velikanski enoten napor in enotno hotenje, ki sta lahko bila edino zgodovinsko opravičilo njegovega obstoja. Tak ljudski napor in takšno enotno hotenje je zmogla pripraviti in voditi samo nova družbena sila, ki je od ljudstva ne ločujejo nobeni posebni interesi, ki je sama najbolj ljudska. »Proletariat Slovenije je storil slovenskemu narodu čudovito uslugo,« je že v začetku 1943. leta ugotavljal Boris Kidrič. »Iz razrednih pobud izvi-

³⁸ Boris Kidrič, *Revolucionarni razvoj slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja*, n. n. m., str. 211.

rajočemu izdajstvu protiljudske reakcije je postavil nasproti svoj boj za slovensko narodno enotnost in uspel. Hkrati s tem pa je tudi samemu sebi olajšal svojo zgodovinsko pot.«³⁹

Danes lahko rečemo, da je dialektična povezava prizadevanj delavskega razreda za družbeno revolucijo na Slovenskem s slovenskim narodnim vprašanjem, povezava, ki ni izvirala iz taktičnih preudarkov, marveč je bila del programa Komunistične partije, ko je ta spoznala nalogo proletariata kot dela družbe v narodnem okviru, bila dejansko edina uspešna revolucionarna pot. Po njej je bil dosežen optimalni uspeh, kakršnega je Lenin predvideval samo za narode na najvišji stopnji razvitosti,⁴⁰ da je do samoodločbe prišlo obenem z diferenciacijo med proletariatom in buržoazijo, da je samoodločba naroda bila tudi samoodločba delovnih ljudi. V ljudski revoluciji so bila prvič v zgodovini osvobojena in v enotni oblasti združena vsa slovenska področja. S svojo izvršeno samoodločbo je slovenski proletariat tudi tam, kjer je mednarodna politika njegovo dejanje zanikala in ga skušala z državnimi mejami odriniti, dal slovenskemu ljudstvu največjo moralno politično pridobitev in vrednoto za prihodnost — primat revolucije.

SLEPČEVA VRNITEV

(M a s k a)

J u š K o z a k

Srce mi je razbijalo, ko me je sestra pripeljala domov, k materi, ki je že vse vedela.

Obstal sem pred domačo hišo in prosil sestro, da bi malo počakala. Srce sem čutil v grlu. Otikal sem plot. Še vedno zapira vrt na cesto. Ko sva ga z materjo pred vojno popravila, sem vse letve sam pribil.

Nizka, pritlična hišica v Rožni dolini. Oče in mati sta jo postavila eno leto pred mojim rojstvom. Kako je bil oče ponosen nanjo, ker jo je sam vzdignil do strehe. Zada je zasadil drevesa in mati je spredaj uredila gredice. Oče se ni dolgo veselil svoje hišice, dreves in vrtička. Poleti, ko sem končal drugi razred gimnazije in se klatil po Rožniku,

³⁹ Boris Kidrič, *Za enotnost delavskega razreda Slovenije*, n. n. m., str. 290.

⁴⁰ Lenin, Poročilo o partijskem programu na VIII. kongresu VKP(b), Zbornik »O nacionalnem vprašanju«, Ljubljana, str. 392.